

Book Review

Behçet Kemal Yeşilbursa, **Bağdat Paktı: İngiltere ile Amerika'nın Ortadoğu Savunma Politikaları 1950-1959**, çev. Nur Nirven, (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019).
ISBN 978-605-7947-26-0

BEHÇET KEMAL YEŞİLBURSA
Bağdat Paktı
1950-1959

TÜRKÇESİ NUR NIRVEN

Taha Ayça AYDEMİR*

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere ve ABD'nin Ortadoğu ülkeleriyle ilgili planları ve yapılan ittifaklar, artan milliyetçi güçler ve Sovyetler Birliği'nin bölgede giderek etkin hale gelmesi nedeniyle tehlikeli hale gelmiştir. Bir yandan Sovyet yayılcılığına karşı alınan önlemler diğer yandan 1948'de İsrail'in kurulmasıyla Arap ülkelerinde artan tepkiler sonucunda oluşan Milliyetçi Batı karşıtlığı Ortadoğu ülkeleri ve Batı arasında alternatif ekonomik-siyasi-askeri yeni ittifak arayışlarını zorunlu kılmıştır.

İngiltere'nin 20. Yüzyılın başlarından beri devam eden Ortadoğu hâkimiyet projeleri; 1955'te Türkiye ve Irak'ın, ABD ve İngiltere'nin desteğini alarak Bağdat'ta Türkiye-Irak Karşılıklı İşbirliği Anlaşması yani; Bağdat Paktı'nı imzalanmasıyla yeni bir sürece girmiştir. Pakta İngiltere, Türkiye, Irak, İran ve Pakistan katılmıştır. Ülkelerin her birinin pakttan beklentisi farklı olsa da ortak nihai hedef; sınırlarını korumak ve daha çok Batı askeri ve ekonomik yardımı alabilmektir.

24 Şubat 1955'te imzalanan Bağdat Paktı sekiz maddeden oluşup, iki ana amaç teşkil

etmektedir; birinci amaç olası bir saldırıdan Ortadoğu'yu korumak, ikinci amaç ise ilgili ülkelerin ekonomik gelişme çabalarında aralarında işbirliği sağlayabilmektir. Bağdat Paktı başlangıçta ilgili ülkelerin kendi çıkarları için büyük önem arz etse de; ilerleyen süreçte amaçlarına ulaşamayıp, 1958'de Irak'ta meydana gelen darbenin devamında 1959'da yıkılarak yerini merkezi Türkiye olan CENTO (Central Treaty Organization)'ya bırakmıştır.

Behçet Kemal Yeşilbursa'nın İngiltere'de Manchester Üniversitesi Orta Doğu Çalışmaları Bölümü'nde yaptığı doktora tezine dayanan "**Bağdat Paktı: İngiltere ile Amerika'nın Ortadoğu Savunma Politikaları, 1950-1959**" adlı eseri daha önce 2005 yılında İngiltere'de

* Bursa Uludağ University, E-mail: tahaaycaaydemir@gmail.com

Frank Cass, 2013 yılında Routledge Press tarafından *“The Baghdad Pact: Anglo-American Defence Policies in the Middle East 1950-1959”* adıyla yayınlanmıştır.

Bağdat Paktı’na giden süreci, paktın oluşumunu, üye ülkelerin beklentileri ve paktın başarısız olmasının nedenlerini Amerikan ve İngiliz arşiv belgelerine dayanan, titiz bir araştırmanın ürünü olan bu kitap Nur Nirven çevirisi, Vakıfbank Kültür Yayınları etiketiyle okuyucuya sunulmuştur.

Yeşilbursa, 11 Eylül 1962 yılında Bursa’da doğmuştur. Lisans eğitimini Gazi Üniversitesi’nde tamamladıktan sonra, yüksek lisans eğitimini Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü’nde yaptı. 1990-1996 yılları arasında doktorasını Manchester Üniversitesi Ortadoğu Çalışmaları Bölümü’nde Feroz A. K. Yasamee danışmanlığında tamamladı. Yazarın *“Ortadoğu’da Emperyalizm: İngiltere ve Amerika’nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye (1945-1960)”* (2017); *“Türkiye ve Ortadoğu Üzerine Notlar”* (2018) adlı iki kitabı ve çok sayıda ulusal ve uluslararası yayınlanan makalesi ve kitap bölümleri bulunmaktadır. Ayrıca yakın bir zamanda *“CENTO: The Forgotten Alliance”* yine Routledge Press tarafından yayınlanacaktır.

Eser toplam yedi bölümden oluşmaktadır. Ayrıca kitabın başında Hasan Köni’nin kaleme aldığı sunuş metninde bölge ve dönem hakkında kısa bir değerlendirme metni mevcuttur.

Kitapta ilk üç bölümde; Bağdat Paktı ile sonuçlanan savunma politikaları geliştirme süreci, İngiltere ve Amerika’nın Ortadoğu üzerindeki stratejik planlarının gelişmesi gibi konular aşamalarla resmedilmeye çalışılmıştır. Yeşilbursa’ya göre, Bağdat Paktı “İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan Sovyet yayılmacılığına karşı İngiltere ve Amerika’nın Ortadoğu’da oluşturmaya çalıştıkları savunma projelerinin (*Ortadoğu Komutanlığı, Ortadoğu Savunma Organizasyonu, Kuzey Kuşağı*) vücut bulmuş halidir”.

Giriş kısmında, İkinci Dünya Savaşı sonrası İngiltere, ABD ve Ortadoğu ülkeleri hakkında kısa bir sosyo-ekonomik açıklama yapılmaya çalışılmıştır. Savaş sonrası bölgede hâkimiyet kaygılarından oluşan savunma güdüsünün kaynağına dair incelemeler yapılmıştır.

Birinci bölümde Amerika’nın Ortadoğu savunmasında oynadığı rol, nedenleriyle birlikte açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca beraberinde Türkiye-Pakistan Anlaşması’nı doğuran Kuzey Kuşağı Savunma Projesi’nin doğuşu incelenmektedir.

İkinci bölümde Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye ve Pakistan’ın, Irak’ı da dâhil etme çabaları ve bu amaca karşı gelişen tepkiler anlatılmaktadır. Kuzey Kuşağı Savunma Projesi’nin ilk somut adımı olarak 28 Aralık 1953’te ABD ile Pakistan arasında ekonomik ve teknik yardım anlaşmasından sonra, ikinci adım olarak Türkiye ile Pakistan arasında imzalanan 1954 Karaçi Anlaşması gerçekleşmiştir. Bu anlaşma ekonomik ve iki ülke çıkarlarını gözeterek ortak işbirliği amacıyla imzalanmıştı. Ancak savunma alanında yetersiz kalması ve ilgili ülkeler arasında askeri bir işbirliği öngörmemesi; Türkiye’nin savunma alanında işbirliği çalışmalarını Irak üzerinde yoğunlaştırmasına neden olmuştur. Bu girişimler ileride 24 Şubat 1955 tarihinde Bağdat’ta imzalanan ve daha sonra Bağdat Paktı olarak anılan Türkiye-İrak Karşılıklı İşbirliği Antlaşması ile sonuçlanmıştır.

Üçüncü bölümde Bağdat Paktı'nın oluşumu ve dünya üzerindeki yankıları incelenmiştir. Pakt birçok Arap ülkesi için İngiltere'nin bölgede kontrol sağlama aracı, hatta Arapları İsrail ile barıştırmak adına oluşturulmuş bir örgüt olarak görülmüştür. Bu pakta katılan ülkeler Batı yanlısı sayılıp, Yeşilbursa' ya göre Arap dünyasında keskin bir ayrışmayı alevlendirmiştir. Mısır ve Suudi Arabistan; paktı kendi çıkarlarına karşı bir tehdit unsuru olarak gördüler. Suudi Arabistan, Irak'la olan hanedanlık mücadelesinden dolayı İngilizlere karşı tedirgin yaklaşırken; Mısır, paktı Arap dünyasındaki liderlik iddiasının önünde bir engel olarak düşünmekteydi. Nasır, Bağdat Paktı'nı Arap dünyası için yeni tip bir sömürgecilik faaliyeti olarak değerlendirmiştir.

Dördüncü bölümünde Bağdat Paktı'nın genişlemesi üzerine yapılan çalışmalar ve yeni ülkelerin katılması anlatılmaktadır. 5 Nisan 1955'de İngiltere pakta katılmış ve 1930'da Irak ile imzaladığı İngiltere-İrak Anlaşması'nı güncelleyerek yeni bir üs anlaşması gerçekleştirmiştir. Ancak bu yeni üyenin varlığı paktın Araplara karşı samimiyetini zedeleyen bir başka sebep olarak ortaya çıkmıştır. Bazı Arap ülkelerince İngiltere'nin Pakta katılımı bölgede hegemonyasını kolaylaştırmak adına atılan bir niyetin sonucuydu. Pakta sonradan katılan diğer iki ülke içinse niyetler çok daha başkaydı. Öncelikli sorunu Hindistan'la yaşadığı problemler olan Pakistan, Batı'nın ve özellikle de ABD'nin desteğini almayı umarak Eylül 1955'te pakta katılmıştır. Diğer bir ülke olan İran ise Musaddık sonrası Batı'yla iyi ilişkiler kurma ve Batı'ya yaklaşma amacını hızlandırmak için bir fırsat bulduğu düşüncesiyle Kasım 1955'te pakta üye olmuştur.

Beşinci ve altıncı bölümlerde paktın gelişim seyri ve Süveyş Krizi'nin pakta olan etkisi incelenmiştir. Üye devletler başından beri ABD'nin maddi olarak görünmeyen varlığını sona erdirip kesin ve açık bir biçimde Bağdat Paktı'na katılmasını istiyorlardı. Bu baskılar neticesinde 1956'da Bağdat Paktı'nın ekonomik ve askeri faaliyetlerine katılacağı ve askeri kanadında gözlemci olarak yer alacağı belirtilmiştir. Ancak bu açıklamayla isteklerin azalacağı umulsa da paktın üyeleri tam anlamıyla tatmin olmamıştır. Mısır'ın Süveyş Kanalı'nı 1956 yılında millileştirmesiyle meydana gelen savaşın ardından ABD'nin üye olmasına yönelik talepler paktın ilgili ülkelerince yeniden dile getirilmiştir.

Katılımcı ülkeler İngiltere'nin Pakta katılımıyla Ortadoğu'da oluşan milliyetçi hoşnutsuzluk ve Sovyet tehdidine karşı henüz somut bir önlem almayı başaramaması üzerine, ABD hükümeti katılımının olumlu bir süreci başlatacağına inanmıştı. ABD kanadından ise baskıları dindirmek amacıyla 1957 yılında Eisenhower Doktrini ilan edilip ilgili ülkelere kabul edilmiştir. Sürecin sonunda 1958'de Irak'ta meydana gelen ihtilal sonucu yeni yönetimin paktan ayrılmasıyla, ABD kalan üç bölgesel ülkeyle ikili anlaşmalar yapmayı kabul etmişti. Bu anlaşmalar 1959'da gerçekleşmiştir.

Kitabın yedinci ve son bölümünde ise Bağdat Paktı'nın yıkılış süreci nedenleri ile beraber işlenmiştir. Irak'ta yaşanan ihtilal basit bir monarşiyi yıkma eylemiyle sınırlı kalmayıp, bölge politikalarında önemli değişikliklere neden olmuştur. Irak'taki yeni yönetime karşı başta Türkiye'nin sert tutumu ve devamında diğer Pakt üyesi devletler, ABD'nin Eisenhower Doktrini çerçevesinde Irak'a müdahale etmesi talebi; ABD ve diğer batılı ülkelere kabul edilmemiştir. Irak'taki yeni yönetim resmen tanınıp, dostane ilişkiler kurulmak istense de darbenin uluslararası ilişkiler açısından sonuçları kaçınılmaz olmuştur. En önemli sonucu

Bağdat Paketi'nin yıkılıp, yerine Merkezi Antlaşma Teşkilatı'nın yani CENTO olarak anılan oluşumun meydana gelmesi olmuştur.

Yaşanan darbe sonucu Ortadoğu'daki Batılı güçlerin-özellikle İngiltere'nin-konumunun zayıflayışı hızlanmıştır. Irak Krallığı'nın düşüşü, batılı devletlerin Irak'ın üyeliğini Arap dünyasına yayarak oluşacak bölgesel kontrol amaçlarından vazgeçilmesini zorunlu kılmıştır. Geriye kalan üye devletler ise paktan uzaklaşarak; Türkiye NATO'ya, Pakistan SEATO'ya diplomatik ağırlıklarını vermeye başladılar. Gelinek nokta itibarıyla paktın sadece İran'ı cesaretlendirmek ve desteklemek amacına evrilmesi, 21 Ağustos 1959 Bağdat Paketi'nin artık merkezi Ankara olan CENTO'ya dönüşmesiyle sonuçlanmıştır.

Sonuç olarak Pakt bölgede güvenliği sağlamak yerine, Ürdün'ün bir savaş meydanı haline geldiği; Irak-Mısır rekabetine dönüşmüştür. Sovyetler Birliği'ne karşı, Yeşilbursa'nın deyimiyle bir "Ortadoğu Seddi" kurmak isterken; yine Yeşilbursa'nın Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'tan aktardığı gibi; "Arap politikaları ve entrikaları için bir forum haline dönüşmüştür". İngiltere ve ABD istediği biçimde Ortadoğu'da bir Arap birliği kuramadığı gibi; Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Ürdün gibi ülkelerce alternatif Arap birlikleri projeleri denenmiştir.

Türkiye ise o dönem iktidarda olan Demokrat Parti yönetimince, CHP'nin yapamadığını yapmak; yani bölgesel bir aktör olmak isterken, bölgedeki diğer Ortadoğu ülkeleri ile ilişkileri gerginleştirerek Irak, İran, Pakistan gibi Batının hegemonyası altında bir imaj vermiştir. Vakıfbank Kültür Yayınları etiketiyle yayınlanan bu önemli eser, Bağdat Paketi'nin gelişimi üzerine bilgi verirken dönemin uluslararası siyasi hareketliliği hakkında da kapsamlı bir rehber olarak Türk okuyucusunun karşısında!